

художніх завдань, відзначається, насамперед, наявністю певного індивідуального начала і водночас є свідченням плідності прагнень спростувати міф про «генетичну» обмеженість національної драматургії.

Список використаних джерел і літератури:

1. Андреев Л. Собрание починений / Л.Н. Андреев // В 6 т. – М., 1990. – Т.2. – С.533.
2. Дем'янівська Л. Художні пошуки в українській драматургії початку ХХ ст. (символічна драма С. Черкасенка й О. Олеся) / Л. С. Дем'янівська // Укр. л-ра : матеріали І конгр. Міжнар. асоц. українців (Київ, 27 серп. – 3 верес. 1990 р.). – К. : Ат Обереги, 1995. – С. 133–150.
3. Копиленко Н. Спиридон Черкасенко (1876–1949) / Н. Б. Копиленко // Нариси історії українського шкільництва (1905–1932). – К. : Заповіт, 1996. – С. 245–256.
4. Майборода Н. Стилістична функція кольорів у ліриці С. Черкасенка / Н. В. Майборода // Вісник Донецького інституту соціальної освіти. Філологія. Журналістика. – 2010. – Том VI. – С.41–44.
5. Мишанич О. В безмежжі зим і чужини... (повернення Спиридона Черкасенка) / О. С. Мишанич // Повернення : літ.-критич. ст. й нариси / О. С. Мишанич. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Обереги, 1997. – С. 16–63.
6. Черкасенко С. Твори. У 2 т. Т. 1. Поезія. Драматичні твори / С. Ф. Черкасенко ; упоряд., авт. передм. та прим. О. Мишанич. – К. : Наук. думка, 1991. – 891 с.
7. Черкасенко С. Ф. Твори. У 2 т. Т. 2. У шахтарів: як живуть і працюють на шахтах ; Пригоди молодого лицаря: роман з козацьких часів ; Оповідання / С. Черкасенко ; упоряд. та авт. прим. О. С. Мишанич. – К. : Наук. думка, 1991. – 671 с.

References:

1. Andreev L. Sbranie pochinenij, Moscow, 1990, Part 2, p. 533.
2. Demianivska L. Khudozhni poshuky v ukrainskii dramaturhii pochatku XX st. (symvolichna drama S. Cherkasenko y O. Olesya), *Ukr. l-ra : materialy I konhr. Mizhnar. asots. ukrayinistiv 27 serp. – 3 veres. 1990*, Kyiv, At Oberehy, 1995, pp. 133–150.
3. Kopylenko N. Spyridon Cherkasenko (1876–1949), *Narysy istoriyi ukrayinskoho shkilnytstva (1905–1932)*, Kyiv, Zapovit, 1996, pp. 245–256.
4. Maiboroda N. Stylistychna funktsiia koloriv u lirytsi S. Cherkasenko, *Visnyk Donetskoho instytutu sotsialnoi osvity. Filolohiya. Zhurnalistyka*, 2010, Part 4, pp.41–44.
5. Myshanych O. V bezmezhhzi zym i chuzhyny... (povernennia Spyrzydona Cherkasenko), *Povernennya : lit.-krytych. st. y narysy*, Kyiv, Oberehy, 1997, pp. 16–63.
6. Cherkasenko S. F. *Tvory. U 2 t. Part 1. Poeziia. Dramatychni tvory*, Kyiv, Nauk. dumka, 1991, 891 p.
7. Cherkasenko S. F. *Tvory. U 2 t. Part 2. U shakhtariv: yak zhyvut i pratsiuiut na shakhtakh ; Pryhody molodoho lytsaria: roman z kozatskykh chasiv; Opovidannia*, Kyiv, Nauk. dumka, 1991, 671 p.

Summary

Daniela-Viktorii Teodorovych

Ideological Collisions in Dramaturgy by Spyridon Cherkasenko

Fiction writings by Spyridon Cherkasenko, the ideological collisions in author's dramaturgy, his outlook, personal style and search are analyzed in the article. The main conflict of the author's dramaturgy is defined, his social motives are revealed. The attention is focused on the role of originality of individual author's style by Spyridon Cherkasenko in the analyzed works.

Key words: *Spyridon Cherkasenko, ideological collisions, dramatic works, social motives and excesses.*

Дата надходження статті: «26» березня 2015 р.

Дата прийняття до друку: «15» квітня 2015 р.

УДК 821.161.2(045)

МИКОЛА ТКАЧУК,

доктор філологічних наук, професор
(м.Тернопіль)

Художній світ лірики Євгена Маланюка

У статті висвітлюється характер художніх шукань Євгена Маланюка, змодельована художня картина світу в контексті розвитку української та світової поезії доби. Відтворено його історіософські мотиви, патріотичні почуття й переживання над долею України. Доведено, що громадянське й особисте в поезії Маланюка йдуть поруч, зливаючись у цілісний гармонійний світ, в якому щира сповідь, ліричні зізнання не перекреслюють чіткої громадянської позиції поета-державника.

Ключові слова: *художній світ, тема, ідея, громадянський пафос, концепція культури, поет-трибун, балада, лірична медитація.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... В історії української літератури ХХ століття Євгенові Маланюку належить одне із найпомітніших місць. Визначний поет і літературознавець, культуролог й автор мистецьких есе та історичних розвідок, палкий патріот України й гуманіст – таким постає він перед читачами. Його поетична творчість перебуває на вершинах розвитку української лірики, адже засвоївши вітчизняні й світові традиції, Маланюк створив неповторний художній світ ідей та образів, на новий щабель підніс версифікаційну культуру, ставши «імператором залізних строф». Його філігранно довершені й вольові ритми, наснажені енергією героїчного подвигу, щирий ліризм, поклоніння перед ідеалами краси й гармонії як першочинними факторами поетичного мистецтва справляли сильний вплив не тільки на митців «Празької школи», а й на всю українську лірику ХХ століття.

Формування цілей статті... Мета статті – охарактеризувати поетику творчості Євгена Маланюка, розкрити його особистісно-громадянська лірика, пройняту екзистенційними мотивами.

Виклад основного матеріалу... Євген Маланюк народився 20 січня 1897 року в селищі Архангород, яке розташувалося понад берегами чудової річки Синюхи на Херсонщині (тепер Кіровоградська область). Його ро.Здина належала до національно свідомих українців козацько-чумацького походження. «В нашому старому, мурованому з степового каменю домі жилося «на дві хати» – дідову й батькову. В першій хаті панував дух віків, старовинного побуту, тисячолітніх звичаїв і обрядів та свідомого, що так скажу, україноцентризму», – згадував поет. Батько, Филімон Маланюк, був освіченою людиною, проводив просвітницьку роботу на селі, ставив вистави, організував читальню. Мати, Гликерія, була дочкою серба, колоніста й військовика Якова Стоянова, захоплювалась поезією. Від неї, як писав Євген, успадкував сердечність і любов до мистецтва і їй присвятив поему «Липень» (1931). Згодом поет так схарактеризує себе: «*Внук кремезного чумака, / Січовика блідий праправнук, – / Я закохавсь в гучних віках, / Я волю полюбив державну. / І крізь папери, крізь перо, / Крізь дні буденні – богоданно / Рокоче запорозька кров / Міцних полечників Богдана*» [Маланюк 1992: 270]. («Уривок з поеми», 1924).

Закінчивши Єлисаветградське реальне училище в 1914 році, вступив до Петербурзького політехнічного інституту, але з початком Першої світової війни став слухачем Військової школи в Києві. 1916 року його у званні поручника направили на Південно-Західний фронт. Після лютневої революції 1917 року Маланюк перейшов на бік УНР, працював у Генеральному штабі України, став ад'ютантом генерала Василя Тютюнника, командуючого Наддністрянською армією УНР, якому згодом присвятив поему «П'ята симфонія». В жовтні 1920 року армію УНР інтернували до Польщі, і Маланюк опинився у таборі біля Каліша, де пробув три роки. Тут він дійшов висновку, що за умов національної трагедії потрібно виборювати свободу Україні «*вже не військовою зброєю, а лише зброєю мистецтва й культури*». Література має формувати в читача національну свідомість і державницьку волю, не втрачаючи при цьому мистецької самобутності й не стаючи ілюстрацією до партійної ідеології. 1923 року Євген Филімонович виїхав до Чехії, вступив до Української господарської академії в Подебрадах на гідротехнічне відділення інженерного факультету, який успішно закінчив і працював у Варшаві. У 1929 році організував літературне угруповання «Таню», редагував журнал «Ми», згодом співпрацював з «Вісником» і під впливом Дмитра Донцова відмовився від об'єднання «Ми». Потім, за словами поета, настала «*похмура доба німецької окупації*». Після короткочасного перебування у Празі Маланюк потрапив у Регенсбург, де викладав математику й українську мову в табірній гімназії. Активно співпрацював з МУРом (Мистецьким українським рухом). 1949 року поет переїхав до Нью-Йорка, де працював і чорноробом, і креслярем. Одночасно видавав збірки, літературознавчі праці, есе, часто подорожував, читав лекції й проводив авторські поетичні вечори. Був почесним головою об'єднання українських письменників у діаспорі «Слово». Маланюк дружив з поетами «Нью-Йорської групи», хоча, за словами *Богдана Бойчука*, до їх експериментів ставився дещо скептично.

У середовищі поетів «Празької школи» Маланюк утвердився як лірик, видавши збірки «Стилет і стилос» (1925), «Гербарій» (1926). У цих книгах він виявив себе як митець державницького мислення, який роздумує над уроками й причинами втрати Україною незалежності. За нових умов, що склалися, поет все-таки бачить перспективи для державної самостійності, а тому проголосив активну концепцію мистецтва, окреслив роль поета в боротьбі за кращу долю народу. Маланюк пише про значення митця для своєї нації. Назва першої збірки символічна: *стилет* – невеличкий кинджал з тонким тригранним клинком, грецьке слово *стило*с (паличка для письма) символізує поезію, котра як зброя має служити Україні в її державотворчих змаганнях. Так молодий поет продовжив традиції *Тараса Шевченка*, *Івана Франка*, *Лесі Українки*, у новому ідейно-естетичному вимірі розв'язуючи проблему митця. На думку Івана Дзюби, «поезія Євгена Маланюка народжувалася в середовищі української політичної еміграції, що поразку УНР і встановлення радянської влади на Україні сприймала як національну трагедію і втрату

державності. Тому те глибоке почуття любові до України, яке і надає пекучої сили Маланюкові поезії, злютоване з болем і тяжкою гіркотою.

Однак Маланюк не мав розпачу, не мав сліз і плачів. Як не немає і каяття чи скепсису, критичного аналізу власних позицій чи будь-якої зміни «віх» - з огляду на очевидні й отверезливі історичні реальності: немає нічогосінько з тих ідейних змагань і сум'яття, з тих психологічних комплексів, які цілком природні для всієї політичної еміграції... Маланюк немовби почув себе покликаним дати своїм однодумцям якусь емоційну і містичну компетенцію в поетичному слові за цю поразку» [Маланюк 2006: 606].

Поет апелював до філософського стоїцизму. «Він намагався знайти для неї історіософські підстави, звертаючись до буття України у віках»: то до княжої доби, («Варязькі балади», «Варяги»), то до козацької епохи, шукаючи уроки «рицарства і державної волі», проєктуючи подвиги героїчних козаків на сьогоднішній день. Автодієгетичний оповідач Маланюка представляє себе так:

Напружений, незламно гордий,
Залізних імператор строф –
Веду ці вірші, як когорти,
В обличчя творчих катастроф.

Маланюка вела полум'яна любов до Вітчизни, його духовні переживання перегукується з силою почуттів світових митців, як-от: Тараса Шевченка, Віктора Гюго, Адама Міцкевича, Шандора Петефі, Христе Ботева, Христо Смирненського. У Маланюка патріотичні почуття наповнюються гнівом до пасивних українців, що дотримувалися девізу «Моя хата скраю». За словами Івана Дзюби, у ліричного героя Маланюка виникав гнів і зневага до «плебсу, який виявився, мовляв, негідним своїх рицарів», у Маланюка «гнів має відчутний присмак роздратування, Попри близькість позицій Шевченка і Маланюка наявний зверхній погляд автора «Степової Еллади» на українців, які часто займали позицію «Моя хата скраю». Справедливо відзначає Іван Дзюба новаторство Маланюка-поета в історіософській ліриці [Дзюба 2006: 608]. Зокрема митець вдається до античної міфології та образів, які в інтерпретації поета наділяються символами України та її державності.

Його творчість поділяється на *два періоди*: перший охоплює 1925 – 1943 роки, коли, крім названих збірок, виходять «Земля і залізо» (1930), «Земна Мадонна» (1934), «Перстень Полікрата» (1939), «Вибрані поезії» (1943); другий – 1944 – 1968 роки: побачили світ збірки «Влада» (1951), «П'ята симфонія» (1954), «Поезії в одному томі» (1954) (новим був тільки розділ «Проща»), «Остання весна» (1959), «Серпень» (1964), «Перстень і Посох» (1972); остання вийшла після смерті поета, що настала 16 лютого 1968 року. Похований Євген Маланюк на нью-джерському цвинтарі Баунд Брук, котрий американські українці називають «нашим Пантеоном». Надгробок на могилі зведено за проєктом сина Богдана Маланюка, який проживає у Празі.

Ключ до розуміння художнього світу Маланюка криється в його оригінальній концепції культури. Поет мав свої погляди стосовно формування української нації. В есе «*Нариси з історії нашої культури*» (1954) висвітлив своє розуміння культури українського народу, наповнивши його глобальними вимірами. Ще від VII ст. до н.д. землі теперішньої південної України були північною частиною античної Еллади, від якої походять римська й західноєвропейські цивілізації. Сусідні народи України не зазнали цього впливу. Грецька культура мала на нас і позитивний, і негативний вплив. Позитивною успадкованою традицією є прагнення українців до краси, що виявляється в народній творчості, піснях, одязі (знамениті наші вишивки), писанках, танцях тощо, у глибоких почуттях моральності, духовності, що простежується у родинно-побутових традиціях, у пошані до людської особистості. Адаже в тих культурах, де в центрі стоїть володар-автократ, особа нівелюється: підлеглі - це безлика маса. Негативний ефект Еллади на автохтонних жителів України полягає в тому, що надмірне захоплення красою породило «*лагідну душевну мирність*», альтруїзм, не сформувало «*момент боротьби і мілітарної готовності*», щоб захистити себе і свої землі. Отже, Еллада не внесла державотворчого чинника у тогочасні українські структури. Це й дало право Маланюкові-поетові називати Україну, вслід за німецьким істориком *Йоганном Гердером*, «Новою Елладою», «Степовою Елладою»: «*Незборима соняшна заглада – Віки, віки – одна блакитна мить! Куди ж поділа, Степова Еллада, Варязьку сталь і візантійську мідь?*» [Маланюк 1992: 142] («Варязька балада»).

На погляд Маланюка, українцям «прищепили почуття меча і держави» варяги», у психіці українців помітні сліди залишили готи, візантійці, а потім *варяги*, які зміцнювали у нас мілітарні, бойові елементи. Третій розділ у збірці «Земля і залізо» називається «Варяги», в якому поет знову висвітлює свою теорію про вплив варягів на український народ. На відміну від історика Михайла Грушевського, Маланюк дотримувався так званої «норманської теорії», не вважаючи її принизливою для України. Адаже варяги заклали підвалини Британській імперії, залишили своє

ім'я у Франції (Нормандія), заснували державу Сицилія, дійшли Дніпром до Чорного моря. Як сказано у літописах, це – *«путь із варяг у греки»*. Таким чином, внаслідок поєднання лагідної еллінської культури і войовничості варягів й виникла Київська Русь. Знову-таки варяги як народ-завойовник не спромігся закласти в основу функціонування держави конституційно-правового чинника. У роздробленні й міжусобних війнах князів Маланюк бачив причину занепаду Київської Русі як держави, а не від монголо-татарської навали.

Внаслідок визвольних змагань 1917 – 1920 років постала після двох віків неволі незалежна Україна. Період неволі Вітчизни Маланюк називає «ніччю бездержавності», котра долучила до менталітету українця «тавро невольника», що й відіграло фатальну роль у пореволюційній ситуації. Тому найбільшим нещастям для України поет вважав появу типу людини-малороса, яка формувалася в неволі й мав комплекс меншовартості. В есе *«Малоросійство»* (1959) поет розкриває причини й наслідки цього явища, яке нівелює будь-яку особу. Цьому типові автор протиставляв тип «мазепинця», людини, що має національну гідність, шанує свою культуру і захищає державність України. Тому й центральним образом лірики Маланюка стала вольова особистість, національно свідомий українець, котрий зі зброєю в руках виборював свою державність.

Оригінальною виявилася й *естетична концепція* мистецтва Маланюка. Він продовжив традицію *Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Михайла Старицького, Івана Франка, Лесі Українки*, які підкреслювали суспільну важливість поезії. Концепція мистецтва Маланюка – суспільно активна: завдання поета – служити Україні, втілювати загальнонаціональні ідеї:

Як в нації вождя нема,
Тоді вожді її – поети!
Міцкевич, Пушкін не дарма
Творили вічні міти й мети.
Давали форму почуттям,
Ростили й пестили надії,
І стало вічністю життя
Їх в формі Польщі і Росії...

Слово стає єдиною зброєю, Поет поставив слово на сторожі державності, формування нового типу українця. «Стилет чи стилос? – не збагнув. Двоєко / Вагаються трагічні терези. / Не кинувши у глиб надійний якор, / Пливу й пливу повз береги краси», – так митець уже в першій збірці роздумує над творчою місією митця і його покликанням, яке за жодних обставин не допускає фальшу чи кон'юктури. Стилет і стилос, зброя й перо, сила і краса зливаються в єдиному образі, символізують боротьбу за ідеали народу, свідомий вибір і жертвоне служіння красі і правді. Цю проблематику Маланюк порушує в таких поезіях, як «Молитва», «Ars poetica», «Напис на книзі віршів», «Зерову», «Куліш» та інших. Головна *ідея* цих творів – поет повинен безкомпромісно служити народові, плекати його вольові риси, формувати свідомість нації. Стилос-поезія Маланюка нагадує стилет своїм вольовим напруженням і нездоланністю силою духу.

У медитації *«L'art petique»* (1924) (*франц.* – мистецтво поетичне) Маланюк міркує над роллю митця в національному житті країни. Закінчилась доба сентиментальних зітхань, квітів і розчуленості – бурхливе ХХ століття гарматами й кулеметними чергами розстріляло ілюзії, поставило нові завдання перед людиною. Поезія повинна відбивати не ніжні емоції, а крицеву нездоланність, тверду волю й мету конструктивного чину, тобто в українській ментальності слід плекати вольові риси, щоб досягти високого чину – власної держави:

І над безоднями глибин
Стихії шалом біснуватим –
Єдино *Конструктивний Чин*
Поможе нам опанувати.

У цьому й полягає націо- й державотворча місія поета: впливати на свідомість народу, бути джерелом для творення нового, генератором поступу, перебуваючи в конструктивному горнілі змагань і боротьби за новий світ. Отже, національним поетом повинен називатися той, чия поезія здійснює великий вплив на свідомість нації, стає джерелом для творення нового, генератором поступу:

Поет – мотор! Поет – турбіна!
Поет – механік людських мас,
Повстань майбутнього сурмач,
Що конструює День над Ніччю

Таким національним поетом вважав Маланюк Шевченка. У поезії *«Шевченко»*, написаній за формою шекспірівського сонета (англійський, шекспірівський сонет) складається з трьох чотиривіршів (катренів) та двовірша, система римування така: *абаб вгвг дедє єє*, він дуже високо

оцінює роль митця в національному відродженні України після кількох століть рабства і стихійних бунтів. Визначення «Кобзар Тарас», «трибун», «поет» є замалими для цієї гігантської постаті в українській історії, бо він є тим, «ким зайнялось і запалало» наше національне визволення. У статтях про Кобзаря Маланюк назвав його «духовним Мойсеєм нашої нації», підкреслював величезну роль Шевченкового слова в боротьбі за волю: «Динамізм революції був даний Шевченком. Ту частину 40-мільйонного народу, що хопився зброї, повела у бій його вольова, його електризуюча поезія».

Митець болісно переживав поразку національно-визвольних змагань, обравши творчу безкомпромісну позицію. Він пильно стежив за мистецьким життям і подіями, які відбувалися в радянській Україні. Палко захоплювався лірикою *Максима Рильського*, *Павла Тичини*, але після того, як автор «Сонячних кларнетів» почав писати за велінням компартії, Маланюк розчарувався в ньому й присвятив поезію «Сучасники» (1924). Твір складається з двох частин: перша присвячена авторові «Синьї далечини», а друга – Тичині. Поет захоплюється внутрішньою культурою і шляхетністю поезій Рильського, назвавши його «алхіміком мудрих слів», який карбує «у коштовних ямбах вічний біль». Вражаюча метафора! Автор використовує образи, які часто зустрічаються в ліриці неокласика, відтворюючи світ його бентежного мистецтва: «Краси веселий кондотьєре, / Несете хрест свій там, ген-ген, / Серед похмуро-рідних прерій; / Ви – еллін, схимник і Гоген». Як у добу Середньовіччя кондотьєр бився за будь-яку справу, так і поет-неокласик веде боротьбу за високе мистецтво.

У другій частині поезії Маланюк проголошує культ авторові «Сонячних кларнетів», уподібнюючи його слово до сурми архангела, який воскресив український народ. Космічними параметрами вимірює Маланюк національного генія України: «Так зродився ти з хвиль золото-синіх космічних вібрацій, / Метеором огнистим ударив в дніпровські степи / І, здавалось, – вріс» [Маланюк 1992: 46-47]. Образний світ і ремінісценції з лірики Тичини будують тканину поезії Маланюка, підкреслюють велич поета. Його захоплюють історіософські візії (від *історіософія* – букв. мудрість історії, осмислення історії, її уроків нащадками) автора «Золотого гомону», «Скорбної матері» й «Плугу», співця національної революції, поета-борця, який «жорстко-ярим залізом... пік одоробло північне» і душа якого клекотіла гнівом.

Наступна частина поезії контрастна першій. У ній з гірким болем Маланюк констатує відхід Тичини з попередніх позицій, схилення перед диктатом партії:

...від кларнета твого – пофарбована дудка зосталась... /
в окривавлений Жовтень – ясна обернулась Весна».

Це був безкомпромісний і суворо-правдивий присуд. Завершують твір естетично виразні образи дикого вітру в синіх степах, що журиться й жахає, мертвого місяця, замогильного співу й божевільної Офелії в половецьких степах. Вони символи руїни України, співцем якої був Тичина. Іронічно-саркастичний образ Тичини поет створює у поезіях «Демон мистецтва», «Портрет».

Поезія Маланюка національно органічна. В ній поєднується неокласична гармонія й неоромантика, символіка й патетика. В його художній картині світу на вершині піраміди перебуває Бог, вища правда й справедливість, а поет – це обранець божий, який несе його слово в маси, в Україну («Молитва», 1933). Неоромантичним пафосом пройнята медитація «Молитва» (1933), у якій поет звертається до Бога й України, аби вони благословили його на творчість. Однак це – не тихі й заспокійливі прохання, а приголомшливий вибух емоцій, за яким проглядає тисячолітнє поневолення народу, вулканічний вибух енергії, спроможний спалити напасників. Митець бажає, аби його перо стало батою, нагайкою, пострілом, набоем, щоб вибити з душ українців покір, рабську терплячість перед поневолювачами. У другій строфі Маланюк з презирством висміює малоросійське прислужництво й колабораціонізм:

Хай безсоромні очі їсть
Тих, що живуть без сліз і честі,
Хто скинув і любов і злість,
Бо не під силу було нести.

Антитезними парами виразно підсилюється сила пристрастей митця. Не випадково за епіграф взято слова Шевченка «Уродило руту.../ руту – Волі нашої отруту», із поезії «Чигирине, Чигирине», щоб у такий спосіб нагадати читачам про героїчні, водночас і трагічні сторінки української історії, пов'язані з іменами Мазепи, Крут та подіями «неповторної доби» національно-визвольних змагань. У заключній емоційно вибуховій строфі поезії Маланюк просить:

Твоїм мечем мене вчини,
Щоб басманувати душі,
Щоб захитать і знову зрушить

Смертельний чар дичавини!»¹

Маланюк захищає самодостатність мистецтва, яке твориться за законами краси. Однак для нього поетичне слово є дієвим засобом, служить найбагатшій меті – творить волелюбний дух нації, підпорядковується завданням майбутнього відродження України, а тому є заангажованим, тенденційним. Стило-поезія Маланюка нагадує стилет своїм вольовим напруженням і вольовою силою особистості.

У статті «Лист до молодих» Євген Маланюк міркував про призначення поета. На його погляд, високе мистецтво народжується через покликання митця, «сполучається з Долею і часом, Долею його стає, зі всіма трагічними чи лише трагедійними перспективами». Він високо цінував мистецький світ Тодося Осьмачки, поета трагічної долі. Його до глибин душі вразила звістка про смерть митця, що настала 7 вересня 1962 року в Нью-Йорку. Через два дні з'явилася поезія «*Пам'яті Тодося Осьмачки*». За жанром цей твір – епітафія (від гр. *epitaphios logos* – надгробний надпис, траурне слово). Маланюк продовжив традицію античної поезії: у стародавній Елладі епітафії складалися поетами, проголошувалися біля могили героїв, видатних громадян Афін. Їх твори починалися такими словами: «*Подорожній, спинись! Тут поховано того, хто поліг за вітчизну...*» Як і в античні часи, Маланюк в епітафії висловлює особисте горе, силу переживань за втраченим митцем. Вірш – схвильований, сповнений болю, експресивно виразний монолог: «Не хочу – ні! – цих похорон, Прости. / Хай тільки ворон тричі десь прокряче...» Осьмачку поховано на чужині, тому Маланюк уводить образ народнопісенного чорного ворона (символ горя), який, може, затужить за поетом десь в українському степу, прокряче тричі. Експресія наростає з динамічною силою, адже поет звертається до Осьмачки як до живого («Осьмаче-символе»), стверджує, що митцеві бездержавного народу на терновому шляху довелося зазнати чимало горя, поневірянь, страждань, підкреслюючи порівнянням «*як Вій від мук незрячий*». Таким чином, Маланюк розширює жанрові ознаки традиційної епітафії, оскільки розповідає не про виховання героя й шлях його до подвигу, а про життя-подвиг поета і про те, що митець залишив правнукам могутній «вогнепальний» дух. Маланюк вірить у духовне безсмертя Осьмачки, нащадки якого посправжньому увінчають його пам'ять:

Посадять дуб.

І, щоб з землею злить,

Чебрець розстелять килимом духм'яним.

Внизу Дніпро котитиме блакить,

А в Києві шумітимуть каштани» [Маланюк 1992: с.542].

Дослідники називають поезію Євгена Маланюка «лірикою трагічного оптимізму». Першу свою поезію «*Ісход*» (1920) Маланюк оприлюднив на Поділлі, коли разом з тисячами учасників визвольних змагань змушений був залишити захоплену більшовиками Україну. «Ісход» – назва біблійна, бо так називається другий розділ Старого завіту, що оповідає про відхід давньоєврейського народу з Єгипту – країни рабства й неволі. Цей народ йшов пустелею сорок років, поки дістався Обітованої землі. Ісходом, «сумним походом» поет назвав трагічні події 1920 року, залишаючи рідну Україну назавжди. У своєму горі, розпучі він підноситься до космічно-біблійних масштабів, адже завершується тисячолітній поступ України, і знову, вже вкотре, пролилося стільки крові її борців, а державність не здобуто:

І вслід – Реготався Схід.

Розз'являв закривавлену пащу.

П'яний подих нудив, як смерть.

Де ж знайти нам за Тебе кращу

Серцем, повним Тобою вщерт?» –

запитує митець свою Вітчизну.

Це й визначає тематичні обрії лірики Маланюка: втрата батьківщини, потреба здобути незалежність Україні, історіософські візії й мотиви, через поневолену вітчизну розбилося особисте щастя ліричного героя. Для художнього втілення цього комплексу ідей та образів Маланюк вдається до міфологічної і символічної поетики, неоромантичної виразності, які поєднуються з неокласичним інтелектуалізмом. Улюблений його прийом – антитеза, яка часто стає конструктивним принципом побудови ліричного сюжету. Важлива роль відводиться дисципліні кожної строфи й образу. Гармонійна краса досягається ритмічною організацією тексту, вмільним звукописом, неперевершеними асонансами й дисонансами. Навіть традиційні рими у нього модернізовані – вони вільні, неповні, обернені, асонансні, будуються на внутрішньо прихованих

¹ Маланюк Є. Поезії / Є. Маланюк. – Львів : Фенікс, 1992. – 374 с.

співзвуччях: слова – соснова, Подніпров'я – кров'ю, шляхи – сухий, суховієм – бовваніє, мідь – клекотить («Батьківщина»).

У художньому світі лірики Маланюк відводить важливу роль історичному буттю України («Знаю – медом сонця, ой Ладо» (1925)). Її він називає співучою степовою, скитською Елладою. Поет її палко любить, у вигнанні марить нею, але повернутися в радянську Україну – було рівнозначною смертю. Образ України поет будує на зіткненні й перехрещенні різних понять, які у своєму семантичному полі виражають цілу гаму емоцій: національну гордість за Вітчизну, любов і ненависть, надію й розпачливий крик душі. Митець пильно вдивляється в її історію, бачить Україну в класичній красі Давньої Греції: «О, моя Степова Елладо, / Ти й тепер антично-ясна». У триптиху «Знаю – медом сонця, ой Ладо» Маланюк поєднує античний і національний світи, останній виступає в архетипі степу, що підкреслює повільно-лагідну статечність характеру українця, його залюбленість у рідну землю і ясні зорі. Водночас образ степу набуває трагічно-негативного значення, адже відкривав шлях для войовничих азійських кочівних народів, які ураганом проносилися Україною, плюндруючи її. Ця ідея звучить і в поезії «Відвіку покарано степом». Так само архетипним є образ Лади, праукраїнської богині весни, кохання та плодючості, яку малювали із пшеничним колоссям, дитям у руках і червоним яблуком. Образ Лади символізує історичну пам'ять і духовність українців, хоча вони й знищувалися чи то «половецьким, хижацьким ханом», чи то монгольськими або більшовицькими ордами. Твір пройнято особистісними зізнаннями. Перебуваючи у вимушеній розлуці з вітчизною, Маланюк бачить її у традиційних формах «вишневого цвіту», в ореолі «весняного чаду», «блакитного міту» (міфу), «в золотім полудневім меду».

Зовсім інший образ України окреслюється у «Варязькій баладі» (1925), одному із шедеврів лірики Маланюка. Поет оперує масштабними часо-просторовими координатами, змальовує трагічну історію Вітчизни, закликаючи до її воскресіння. Вже у вступі-заспіві він пристрасно запитує: «Куди ж поділа, / Степова Елладо, / Варязьку сталь / і візантійську мідь?» – тобто чому втратила минулу славу і свою державність? Величні образи Степової Александрії (метонімія України), стародавніх міст, Дніпра, Києва, уквітчаного «золотом царгородських мозаїк», створюють чудовий образ батьківщини. У цих візіях поет виділяє державницький період Київської Русі, постать Ярослава Мудрого:

Там обертав в державну бронзу владно
Це мудре золото – кремезний варяг,
І звідтіля ж воно текло безладно
Під ноги орд – на кочовничий шлях.

У тканину твору влітається баладний мотив. Поневолено й зруйнована напасниками Україна уподібнюється жахливому образу відьми, яка, розгорнувши кажанові крила, розхристана летить на шабаш – «своїх дітей байстрючу пити кров». Фінал балади вибуховий, поєднуючи любов і ненависть. Він відтворює найтипівіші риси українців, змальовує Хмельницького й Мазепу: із Чигирини й з Батурина «два гетьмани виходять мертві й п'яні, / І кожен довго плаче і співа». Хмельницький проклинає Виговського за смерть сина Тимоша, а Мазепа «на північ кида блискавками віч», тобто задумав визволити Україну з неволі російського самодержця. Завершується твір риторичним запитанням, що обрамлює твір:

Коли ж, коли ж знайдеш державну бронзу,
Проклятий край, Елладо степова?!

Як і в Шевченка («Обідрана, сиротою, понад Дніпром плаче»), Україна у Маланюка постає в образі жінки. У хвилини гніву і розпачу він її бачить то в образах Чорної Еллади, то Антимарії, то покритки Катерини, то зрадниці Кармен, то матері яничара, то «зрадливої бранки степової» («Діва-Обида», «Псалми степу»). У його візіях Україна постає страшною, поневоленою, опаленою «чорним вітром». Епітет *чорний* вітер семантично багатий – це символ горя, рабства, чорної спаленої землі, сплюндрованої, пекучої, як під час степових бур. Таку ж роль у вірші «Сни» відіграє епітет *пекучий* піт, «селянський біль зітхав крізь землю тяжко й п'яно». Інколи поет, звертаючись до України, іронізує, соромить її, запитує:

Невже ж Тобі ще може снитися,
Що вільна Ти колись була?;
Невже калюжею Росії
Замре твоя широчина?

Деякі читачі не розуміли таких різких інвектив на адресу України. Але такою любов'ю свою поневолену батьківщину любили Шевченко, Франко, Леся Українка, так мав право любити її і Маланюк, який, картаючи рідну землю за рабське становище, готовий був у будь-яку хвилину віддати за її волю своє життя.

Новий ідеал породжує нове уявлення про прекрасне й розумне, активність визначає стан мислення й поведінку героя. Закономірно, що поет звертається до таких історичних постатей, як Карл XII, Данило Галицький, Іван Мазепа, Симон Петлюра. У поезії «Із селянських, із житніх зітхань» (1926) Маланюк поетизує образ Петлюри як борця за незалежність країни, якого породив український степ, називає його «Головним Отаманом Села». У циклі «Убійникам» (1928), присвяченому пам'яті Петлюри, якого 25 травня 1926 р. було підло вбито в Парижі, на вулиці Расіна, більшовицьким найманим убивцею. Маланюк вибухає вулканічним гнівом і від імені українського народу судить імперські амбіції Росії. («Полуботок, Шевченко, / Гоголь – Здушить, скалічить, отруїть! / Не лицарство, не перемога, / А тільки зрада, підшепт, їдь. / А тільки найнята отруя / Та куля, куплена за бруд»). «Україна рокоче залізною», проклинаючи її злочини, і готується до переможних ранків.

Чільне місце у творчості Євгена Маланюка посідає *особистісно-громадянська лірика*. Поезія Маланюка виразно пройнята екзистенційними мотивами. Цьому сприяли лихі поневіряння в еміграції, хвилини відчаю і гніву, страждання й самотності:

Мій лютий плач, мій сміх недобрий,
Всі корчі демонської гри,
О, доле люта і проклята!
Це існування смерті гірш.
Прийшла кривавая розплата
За кожен день, за кожен вірш («*Ars poetica*»).

Проте поет, обравши долю вигнанця, має ясну мету: живе для України, її культури, щоб у творчому діянні виразити себе, бути корисним нації. Духовною підпорою у тяжких життєвих випробуваннях стає українська пісня. У поезії «Одна пісня» (1928), навіяній співом «В кінці греблі», митець малює в уяві рідні пейзажі й зізнається Вітчизні: «О, як забудь Тебе, єдину в світі! / Твій зір мені ясніш за сонце світить / Твоя далека пісня, як хорал».

Патріотична поезія «Лист» («Так. Без Тебе повільна, нестямна загибель...»), що увійшла в збірку «Перстень і посох» (1972). За жанром це – лірична епістола, проте її адресатом є не якась особа, а Україна. За структурою висловлювання поезія – ліричний монолог. Герой сповідається Україні, але чи чує вона свого сина. Твір будується як медитативна рефлексія, викликана ностальгічними почуттями ліричного «я» від усвідомлення своєї відірваності від рідної землі.: «Батьківщино моя, / Батківщино німа! / Навіть гіркість в черствому щоденному хлібі / Мстить, нагадуючи, що / Тебе нема».

Ліричний сюжет медитації розвивається як гама почуттів і переживань героя, зумовлених нестерпно довгою мукою розлуки з Вітчизною. Страждання ліричного героя підкреслюється градацією епітетів до образів днів і ночей, як відліку часу, що протікає нестерпно довго: «А *пусті, нескінченні, бездонні* ночі, / А *ворожі*, навіки вже *страчені* дні».

Біль душі підсилюють невиразні очікування, коли «марно палаєш, а ворог регоче, / А доба ось гримить у залізі й вогні». Ліричному героєві гірко тому, що його Україна перебуває в неволі, і немає можливості звільнити її від напасника. Важливу контрастну функцію відіграють і просторові топоси (від *gr. topos* – місце, місцевість), крізь завісу яких постає у візіях ліричного героя поетичний образ України: *легіт піль, квіт любові, шум тополь, вітер пісень*. Проте не песимістичні настрої визначають тональність вірша, а життєствердні, бо ліричний герой творить в ім'я Батьківщини: «Та у муках ночей, під нещадними днями, / За безкрилим триванням цих згублених літ / Виростає ось мудрість, важка наче камінь, / – Одинокий безрадісний плід».

Непереборна ностальгія за втраченою батьківщиною звучить у поезіях «Під чужим небом» (1920), «Батьківщина» (1938), у яких він роздумує над своєю долею на чужині й щиро зізнається, що залишив би всі Парижі й Праги задля хатинок з старою соломою рідних стріх, бо

Там свист херсонського простору!
Там вітер з кришталемих хвиль!
А тут: в вікні опустиш штору –
І п'єш, самотній, смертний біль («Під чужим небом»).

Навіть у пейзажній ліриці присутнє ліричне «я», а природа зігрита його душею. В поезії «Високий ранок» (1962) лаконічно малюються простори рідної землі, ріка, її «акварельна ринь». Тут усе спресовано, кожне слово й речення – миттєво схоплений візерунок, незабутнє враження, зворушення від краси українського ранку, що постав в уяві поета-емігранта. У третій строфі ліричний герой звертається до себе і своєї пам'яті. Пейзаж цей ніби спогад, «анабіоз сну» (оживлення сну), що приходить до вигнанця видіннями. Образ – («це ще не чорна осінь. / Це – золота, як згадка про весну»), є метафорою віку ліричного героя. Пейзажі Маланюкові персоналізовані, діють як персонажі.

В українській ліриці весна традиційно символізує відродження в природі. У художньому світі Маланюка, як і Павла Тичини, образ весни втілює ще й молодість, відродження України, волю й свободу народу. Визвольні змагання за державність поет теж називає «весною»: «А палала ж весна, / Як останній суд – страшна!» («Листопад»). У цьому плані характерною є поезія «Май 1935 року», в якій змальовано весняний заморозок у Варшаві травневого 1935 року. Вірш перегукується з поезією «Дивувалась зима» Івана Франка, символіка обох творів винятково прозора. Правда, у Маланюковому творі остання строфа звучить як кресендо (*итал. crescendo, букв. – зростаючи, у музиці – динамічний відтінок, що означає посилення звучності*) – глибокий сплав емоцій ліричного героя»:

Та крізь хугу вдарить меч небесний
І над срібно-смертним сном весни
Голос кари загримить – «воскресни!»
Всім немилосердям вишини.

Чудовий звукопис увиразнює мелодіку вірша та його звукову тональність. Через всю творчість Маланюка лейтмотивом проходить автобіографічні мотиви, образи рідних, друзів по перу й зброї. («Біографія» (1923). Частина європейських поетів виявляла захоплення колективним «ми», в якому розчинялася особа, митців уже не цікавив неповторний світ людини. Німецький поет Йоган Бехер у збірці «Сірі колони» (1930) проголошував: «Я зрікаюсь свого імені. Мене звать – товариш». Така тенденція спостерігалась і в радянській українській ліриці того часу, в якій з усіх граней людського «я» наперед висувалась так звана «класова свідомість». Маланюк натомість утверджував духовне багатство людини, відкритість ліричних почуттів. Автобіографічні мотиви Маланюка мали велике значення, оскільки допомагали збагнути етичний світ героя, його душевні сум'яття і поривання, його розчарування й віру у воскресіння народу. Таким чином, окреслювався неповторний світ його громадсько-особистісної лірики. В цьому плані характерною є поезія «Біографія». Ця медитація складається з трьох поезій і має виразно автобіографічний характер. Поет зазнав чорної гіркоти емігрантського життя, розлуки з рідними й вітчизною, та ніколи не втрачав сили духу і віри в повернення в незалежну Україну.

Не випадково Станіслав Гординський вважав Маланюка представником «вольової, вітаїстичної філософії». Поет вдається до оповідної форми автодієгетичного наратора. Триптих розпочинається із міркувань ліричного героя, який немовби вдивляється в себе самого, шукає місця у житті, йдучи «проти течії». Однак життєва дорога до мети важка, бо стелилась «без шляху, без батька, без предтечі». Герой, самоздійснюючись і самоутверджуючись, покладається тільки на власні сили. Розвиток почуттів і думки наростає в другій строфі. Самотній і забутий, він спрямовує зусилля, щоб «все чути. / Всім палать, / Єдиним болем бути, / Тим криком, що горить / В кривавім стиску уст», отак перетворюючись на згусток волі й поривань до майбутнього. У наступній частині триптиху емоційне напруження зростає.

Ліричний герой твору – це український митець, який вийшов із «глухого степу», із «зітхань страждальної землі», тобто з поневоленої України, увібравши в себе її болі й відчуваючи святий обов'язок перед нею. Він, ніби скульптор, вирізьблює «німий життєпис / На дикім камені століть», конструє «вічний образ / На сірім цоколі часу», зосереджуючись на найпотаємніших осередках розуму, саморефлексією висвітлюючи глибини душі. Розум диктує («мужність протина, як кобра») й не дозволяє найменшого внутрішнього розслаблення: тільки самодисципліна, тільки вольові поривання на шляху творення національної культури забезпечать успіх. Адже емігрантські обставини життя жорстокі («Тільки бачу – камені, вірші / І тільки чую – гул погроз»), а час так швидко пливе, що можна не встигнути втілити заплановане. Поет упевнено виборює свою життєву позицію, свою самопошану: «Мушу випити келих до дна». Ця біблійна метафора набуває в Маланюка глибокого узагальнення. Його точку зору поділяли поети «Празької школи». Гірке вино вигнання спонукало їх до пошуків нових ідеалів, що прислужилися б Україні. Так у поезії виникла нова естетична концепція героя. Це – свідомий українець, пройнятий нестримною волею до життя і творення, готовий згоріти смолоскипом в ім'я Вітчизни: «А я мушу незморено – просто – / Смолоскипом Тобі Одній, / Я – кривавих шляхів апостол – / В голубі невичерпні дні» [Маланюк 1992: 35-36].

Громадянське й особисте в поезії Маланюка йдуть поруч, зливаючись у цілісний гармонійний світ, в якому щира сповідь, ліричні зізнання не перекреслюють чіткої громадянської позиції поета-державника.

Висновки... Отже, Маланюк розширив тематичні, образні й жанрові обрії української поезії ХХ століття. Він захищав національно самобутню літературу, естетично зорієнтовану на світову культуру, але виплекану на рідному ґрунті. Своєю концепцією мистецтва він перегукується з речником українського відродження **Миколою Хвильовим**. Поет сформував власний поетичний

стиль, який живився джерелами антики, високомистецькими здобутками класиків, українською бароковою культурою (проповідницька риторика) та модерними (неоромантизм, символізм, експресіонізм) мистецькими течіями. Вагоме місце Маланюка-поета визначив *Іван Дзюба*: «Маланюкова поезія залишиться... доказом суворої сили українського слова, його здатності бути не лише мелодійним, ніжним, барвистим, гнучким, вигадливим, – а й безжально-точним, пружним, лапідарним, його здатності бути згустком волі й думки, що концентруються в пекуче почуття».

Список використаних джерел і літератури:

1. Астаф'єв О. Лірика української еміграції: еволюція стильових систем / Олександр Астаф'єв. – К.: Смолоскип, 1998. – 313 с.
2. Войчишин Ю. «Ярий крик і біль тужавий». Поетична особистість Є.Маланюка / Юлія Войчишин. – К.: Либідь, 1993. – 159 с.
3. Дзюба І. Поезія вигнання / Іван Дзюба // З криниці літ: У 3 т. – Т. 1. – К.: Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 975 с. (у тексті с. 606).
4. Ільницький М. Степове прокляття України / Микола Ільницький // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 7. – С. 3-10.
5. Куценко Л. «Ні, вже ніколи не покаюся...» : (Євген Маланюк: історія ісходу) / Леонід Куценко. – Кіровоград: Б.в., 1997. – 111 с.
6. Маланюк Б. Спогади про батька / Б. Маланюк // Дивослово – 1997. – № 1. – С.12.
7. Маланюк Є. Поезії / Євген Маланюк. – Львів: Фенікс, 1992. – 374 с.
8. Неврлий М. Муза болю, гніву, боротьби / М. Неврлий // Маланюк Євген. Поезії. – К., 1992. – С. 5-30.
9. Сивокінь Г. Євген Маланюк: творчість і національність / Г. Сивокінь // Дивослово. – 1997. – № 1. – С. 4–11.

References:

1. Astafiev O. *Liryka ukrainskoi emihratsii: evoliutsiia stylovykh system*, Kyiv, Smoloskyp, 1998, 313 p.
2. Voichyshyn Yu. «*Yaryi kryk i bil tuzhavyi*». *Poetychna osobystist Ye.Malaniuka*, Kyiv, Lybid, 1993, 159 p.
3. Dziuba I. *Poeziia vyhnannia, Z krynytsi lit: U 3 t. Part. 1.* – Kyiv, Vyd dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2006, p. 606.
4. Ilnytskyi M. *Stepove prokliattia Ukrainy, Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 1993, Issue 7, pp. 3–10.
5. Kutsenko L. «*Ni, vzhe nikoly ne pokazusia...*». *Yevhen Malaniuk: istoriia iskhodu*, Kirovohrad, B.v., 1997, 111 p.
6. Malaniuk B. *Spohady pro batka, Dyvoslovo*, 1997, Issue 1, p. 12.
7. Malaniuk Ye. *Poezii*, Lviv, Feniks, 1992, 374 p.
8. Nevrlui M. *Muza boliu, hnivu, borotby, Malaniuk Yevhen. Poezii*, K., 1992, pp. 5–30.
9. Syvokin H. *Yevhen Malaniuk: tvorchist i natsionalnist, Dyvoslovo*, 1997, Issue 1, pp. 4–11.

Summary

Mykola Tkachuk

Art World of Yevhen Malaniuk's Lyrics

The article highlights the nature of artistic search of Yevhen Malaniuk, the artistic picture of the world in the context of Ukrainian and world poetry has been modeled. His historiosophical motives, patriotic feelings and experiences over the fate of Ukraine have been reproduced. It is proved that civil and personal in the poetry of Malaniuk go together, merging into a coherent and harmonious world in which sincere confession, lyrical confession do not negate clear civic position of the poet-statesman.

Key words: *art world, theme, idea, civic pathos, concept of culture, poet-speaker, ballad, lyrical meditation.*

Дата надходження статті: «03» березня 2015 р.

Дата прийняття до друку: «25» березня 2015 р.

УДК 821.161.2 (045)

ВІКТОРІЯ ЧОБАНЮК,
кандидат філологічних наук, доцент
(м.Івано-Франківськ)

Сковородинівські мотиви у творчості київських неокласиків

У статті досліджуються сквородинівські мотиви у творчості київських неокласиків, зокрема «сродної» праці, шляху, самопізнання, життя і смерті тощо.

Ключові слова: *світогляд, мотив, екзистенція, поетика пейзажу, неокласики, сквородинівські ідеї.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... Творчість київських неокласиків – це органічне поєднання світової культури з українською мистецькою традицією. Поети були добре обізнані з працями українського філософа Г.Сковороди і відгукувались на деякі категорії художніми